

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार

डॉ. प्रा. प्रज्ञा बागडे

अर्थशास्त्र, विभागप्रमुख, डॉ. मधुकरराव वासनिक पी. डब्ल्यू. एस. कला व वाणिज्य महाविद्यालय, नागपूर.

प्रस्तावना

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर भारतीय संविधानाचे निर्माते, दलितांचे उद्धारक, समाजसुधारक, कायदेतज्ञ नव्हते, तर ते एक जगप्रसिद्ध अर्थतज्ञही होते. डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक चिंतन त्यांच्या संपूर्ण सामाजिक चिंतनाचा सार आहे. जी सामाजिक क्रांती ते करू पाहात होते. ते सर्व आर्थिक परिवर्तनच होते. त्यांच्या आर्थिक विचारांचा केंद्रबिंदू दलित, शोषित, पीडितांचा उद्धार व कल्याण हाच होता. ते ना पूंजीवादाचे समर्थक होते ना कट्टर समाजवादाचे. मध्यममार्गी होते. म्हणून ते 'सम्यक समायोजनाला' अधिक महत्त्व देत होते. त्यांनी न्यूनतम इच्छांवर आधारित जीवन उत्कृष्ट मानले. 'सम्यक आजिवीके' वर भर दिला. ते स्वतः आत्मसंयम, मितव्ययता आणि नियंत्रित इच्छांचे जीवन जगले.

डॉ. आंबेडकर कायदेतज्ञ, इतिहासतज्ञ, राजनितिज्ञ, शिक्षणतज्ञ तसेच धर्म आणि समाजशास्त्राचे जाणकार असल्यामुळे त्यांनी अहिंसावादी राज्य व समाजवादाची संकल्पना प्रस्तुत केली, डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक प्रारूप आर्थिक, सामाजिक, भौतिक, धार्मिक, तंत्रज्ञान आणि मानवतावादी मूल्यांचे मिश्रण आहे. त्यांनी आर्थिक तथ्यांचे विश्लेषण अनुभवावर व वैज्ञानिक मापदंडांच्या आधारावर केले म्हणून बाबासाहेबांचे संपूर्ण आर्थिक विचार वैज्ञानिक होते.

संशोधनाची उद्दिष्टे

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांवर संशोधन करित असतांना खालील उद्दिष्टे ठरविण्यात आली.

१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार जाणून घेणे.

२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक कार्य जाणून घेणे.

३. सद्यःस्थितीत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांची समर्पकता अभ्यासणे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : एक अर्थतज्ञ

डॉ. आंबेडकरांनी भांडवलाशाही व समाजवादी अर्थव्यवस्थांचा सखोल

अभ्यास केल्यानंतर त्यापैकी कोणतीही अर्थव्यवस्था भारताला पोषक नाही असे त्यांचे मत झाले. त्यांच्या मते, भांडवलाशाही अर्थव्यवस्थेत आर्थिक विषमतेला व शोषणाला भरपूर वाव आहे तर समाजवादी अर्थव्यवस्थेत व्यक्ती स्वातंत्र्याची गळचेपी होऊन रक्तरंजित क्रांतीची शक्यता असते, म्हणून त्यांनी मध्यममार्ग म्हणून मिश्र अर्थव्यवस्थेचा पुरस्कार केला. म्हणून मिश्र अर्थव्यवस्थेचा पाया हा डॉ. आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांचा परिपाक होय असे म्हणावे लागेल. त्यांच्या आर्थिक विचारांमुळे भारताचे पहिले पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू बरेच प्रभावित झालेले होते, म्हणूनच स्वतंत्र भारताचे आर्थिक धोरण ठरविताना त्यांनी डॉ. आंबेडकरांच्या विचारांना अधिक महत्त्व दिले.

वर्तमानातील भारतीय अर्थव्यवस्था ज्या स्थितीत आहे त्या स्थितीतही बाबासाहेबांचे आर्थिक विचार प्रासंगिक वाटतात. त्यांचे विचार एक शताब्दी पुढे होते. त्यांच्या आर्थिक विचारांचे गांभीर्य आजच्या आर्थिक आणि सामाजिक आवश्यकतेनुसार आहे. त्यांच्या विचारांची चर्चा आज जगातले अर्थशास्त्रज्ञ करित आहेत. ज्या विकासाचा विचार आज आम्ही करित आहोत, त्याचा बाबासाहेबांनी स्वातंत्र्यापूर्वीच प्रारंभ केला होता.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार

आधारभूत मानवतावादी नैतिकमूल्ये त्यांच्या आर्थिक विचारांना प्रभावित करतात. डॉ.

आंबेडकरांनी आपल्या आर्थिक तंत्रात व्यापार, बँकिंग, रुपया, कृषी, जातीगत अर्थनीती, औद्योगिकरण, मजुरी, श्रमिकांचे कल्याण, राज्यसमाजवाद, भूमी-सुधार, राजस्व इ. वर आपले विचार व्यक्त केले. हे मांडताना त्यांनी धर्म, नैतिकता, संस्कृती, राजनीती, कायदा, सामाजिक व्यवहार सारख्या बाबींवरही पूर्ण लक्ष ठेवले.

विकासाची अर्थनीती

स्वातंत्र्योत्तर भारताचे विकासविषयक आर्थिक धोरण काय असावे याचे विवेचन डॉ. आंबेडकरांनी 'स्टेट्स अँड मायनॉरिटीज' या ग्रंथात केले आहे. या संदर्भात त्यांनी गरीबी हटाव, विषमता निर्मूलन आणि शोषण मुक्तता यावर भर दिला. त्यांनी मर्यादित राष्ट्रीयीकरणका पुरस्कार केला. शेतजमीन आणि अवजड उद्योगधंद्यावर सामूदायिक मालकी असावी, उत्पादनाचे लोकशाही पद्धतीने भेदभाव न करता वाटप व्हावे अशी त्यांची भूमिका होती. राज्य संस्थेने योग्य पद्धतीने आर्थिक व्यवहारांचे नियोजन करावे की, ज्यायोगे खाजगी उद्यमशीलतेला धक्का न लावता जनतेची उत्पादकता जास्तीत जास्त राहिल व संपत्तीचे समान वाटप होईल असे विचार मांडले.

कृषी

भारतातील लहान धारणक्षेत्रे ही भारतीय शेतीतील गंभीर समस्या असून लहान धारणक्षेत्रे विखुरलेली असल्याने ही समस्या अधिकच गंभीर झाली आहे. शेती हा भारतातील सर्वात मोठा व्यवसाय असून त्यावर अवलंबून असणाऱ्यांची संख्या जास्त तर दुसरीकडे शेतीची उत्पादकता कमी आहे. या संदर्भात त्यांनी तीन प्रश्न उपस्थित केले. पहिला प्रश्न म्हणजे धारणक्षेत्राचे विखंडन मूळातच का होते ? दुसरा, 'किफायतशीर धारणक्षेत्र' कसे ठरवयाचे ? आणि तिसरा, विखुरलेल्या व लहान धारणक्षेत्राच्या समस्येवरील उपाय कोणता ?

वारसाहक्क हे जमिनीच्या विभाजनाचे मूळ कारण नसून शेतीवर असणारा लोकसंख्येचा अतिरिक्त भार हेच मूळ कारण आहे. शेतकऱ्यांच्या राहणीमानाचा दर्जा निम्न असतो म्हणून लोक लहान-लहान तुकडे करण्याचे पत्करत नसून उपजीविकेचे दुसरे कोणतेही साधन नसल्याने त्यांना तसे करणे भाग पडते. दुसरा कोणता मार्ग असता तर त्यांनी हे तुकडे करणे सोडून दिले असते असे त्यांचे मत होते. या सर्व समस्यांवर उपाय म्हणजे 'औद्योगिकरण'. औद्योगिकरणामुळे शेती क्षेत्रातील बेकार श्रमिक विगर शेतीक्षेत्रात सामावून घेतले जातील. उपजिविकेसाठी त्यांना इतरांवर अवलंबून रहावे लागणार नाही. हे श्रमिक स्वतः काम करून राष्ट्रीय उत्पन्नात भर घालतील व शेतजमिनीवरील भार कमी होईल, परिणामी विभाजन व विखंडन कमी होईल. अशारीतीने भारतीय शेतीचे प्रश्न सोडविण्यासाठी 'औद्योगिकरण' हा एकच प्रभावी व खात्रीशीर उपाय त्यांनी सांगितला.

जमीन महसूल

उत्पन्नावर जमीन महसूल आकारणे अन्याय आहे असे आंबेडकरांचे मत होते. सर्वांकडून सारखा कर वसूल करणे योग्य नाही. काही विशिष्ट रकमेपेक्षा कमी उत्पन्न असणाऱ्यांना जमीन महसुलात माफी मिळाली पाहिजे, म्हणूनच जमीन महसूल संहितेचे १०७ वे कलम रद्द करून जमीन महसूल प्राप्तीकराच्या कक्षेत आणला पाहिजे असे विचार त्यांनी व्यक्त केले.

सहकारी शेती

विखुरलेल्या व लहान धारण क्षेत्राच्या समस्येवर उपाय म्हणून त्यांना सहकारी शेती योग्य वाटत होती. एका विशिष्ट आकाराची सहकारी शेते अस्तित्वात आणल्यास छोट्या शेतकऱ्यास विनाशापासून वंचित करता येईल. सहकारी शेतीमुळे शेतकऱ्यांच्या जमिनीवरील मालकी हक्क कायम राहिल. शेतकऱ्यास त्याच्या धारणक्षेत्राला लागून असलेल्या धारणक्षेत्रास जोडल्याशिवाय जमीन कसता येणार नाही. सहकारी शेत जसे मोठ्या आकारमानाचे असेल तसे ते एकसंघही असेल.

सामुदायिक शेती

कूळ कायदे व जमिनीच्या एकत्रीकरणाने भूमिहीनांचे प्रश्न सुटणार नाहीत. डॉ. आंबेडकरांच्या मते, पडीत जमीन लागवडीखाली आणल्याने भूमिहीनांचा प्रश्न सुटू शकेल. जमीनदारीचे उच्चाटन झाल्यानंतर शेतकऱ्याला जमीनीची वैयक्तिक मालकी न देता सरकारने जमीनीचे मालक व्हावे या दृष्टीने सामुदायिक शेतीवर त्यांनी भर दिला.

शेती हा 'शासकीय उद्योग' असावा असे आंबेडकरांचे मत होते. शासनाने सर्व जमीन ताब्यात घेऊन ज्यांची जमीन घेतली असेल त्यांना नुकसान भरपाई द्यावी नंतर गावातील जमिनीचे भाग करून ते ग्रामस्थांना विशिष्ट अटींवर कसण्यासाठी द्यावेत. शेती हा

भारतीय अर्थव्यवस्थेचा आधार असून शेतीतील उत्पादन वाढीसाठी यंत्रप्रधान शेती, विस्तृत शेते, सहकारी व सामुदायिक शेतीचा त्यांनी पुरस्कार केला. त्यांच्या स्वतंत्र मजदूर पक्षाच्या जाहिरनाम्यातही या बाबींचा उल्लेख आढळतो.

खोती पद्धती

डॉ. आंबेडकरांनी खोतीपद्धती विरुद्ध रत्नागिरी येथील दलित वर्गाच्या परिषदेत आवाज उठवला. खोती प्रदेशातील शेतकऱ्यांचे रक्त शोषण थांबवून त्यांना माणुसकीचे हक्क मिळवून देण्यासाठी खोतीपद्धती समूळ नष्ट केली पाहिजे असे त्यांचे मत होते. खोतीपद्धती जमीन महसूल संहितेत येत नाही हा स्वतंत्र विषय आहे असे ते मानत. जमीन कसणाऱ्यांना कुळांचे वहीवाटीचे हक्क मिळावेत व रयतवारी पद्धती आणावी यासाठी मुंबई विधीमंडळात १९३७ मध्ये त्यांनी खोती पद्धती रद्द करण्यासंबंधीचे विधेयक मांडले.

चलनविषयक

१९४७ साली 'हिस्ट्री ऑफ इंडियन करन्सी अँड बँकिंग' यामध्ये त्यांनी भारतासाठी आदर्श चलन पद्धती कोणती यावर मूळगामी विचार मांडले आहेत. भारतासाठी आदर्श चलन पद्धती कोणती हा वाद निर्माण झाला त्यावेळी दोन पर्याय उपलब्ध होते. पहिला पर्याय—सुवर्ण परिणाम, ज्यामध्ये सोन्याच्या नाण्यांचा वापर चलन म्हणून अभिप्रेत असतो व दुसरा पर्याय—सुवर्ण विनियम परिमाण, ज्यामध्ये कागदी नोटांचा चलन म्हणून वापर होतो आणि कागदी रूपये घेऊन ठरावीक दराने सोने देण्याची सरकारने हमी घेतलेली असते.

प्रा. केन्स व इतर अर्थतज्ञांनी सुवर्ण विनियम परिमाण लवचिक असल्याने व या व्यवस्थेत चलननिर्मिती ही देशातील सोन्याच्या साठयावर अवलंबून नसल्याने ही पद्धती भारतासाठी योग्य आहे, असे प्रतिपादन केले. परंतु डॉ. आंबेडकरांनी याला प्रखर विरोध केला. त्यांच्या मते, या व्यवस्थेत चलननिर्मिती लवचिक असल्यामुळे ती अनिर्बंध होऊ शकते. त्यातून भाववाढ निर्माण होऊन रूपयाची किंमत घसरू शकते. सुवर्ण विनियम परिमाण असताना भारतात अशी भाववाढ झाली याचे साधारण विवेचन डॉ. आंबेडकरांनी दिले. त्यांना सुवर्ण परिमाण पद्धती हीच भारतासाठी योग्य असून त्यासाठी ऐतिहासिक पुरावे देऊन सुवर्ण परिमाण पद्धतीत भारतात किमती कशा स्थिर होत्या हे दाखवून दिले.

चलननिर्मिती करणाऱ्या (रिझर्व्ह बँक) संस्थेच्या चलन निर्मितीवर परिणामकारक अंकुश असण्याची आवश्यकता आहे, असा युक्तिवाद १९२६ मध्ये नेमलेल्या 'हिल्टन यंग कमिशन' पुढे साक्ष देतानाही त्यांनी केला. आंबेडकरांच्या चलनविषयक मतांचा विचार न करता भारत व इतरत्र केन्स यांच्या भूमिकेचा स्वीकार केला. परंतु आजची परिस्थिती पाहता त्यांची भूमिका निश्चितच योग्य होती असे म्हणावे लागेल. आज केंद्र सरकारची अर्थसंकल्पीय तूट वाढत असून रिझर्व्ह बँकेला पतपुरवठा वाढवावा लागतो. त्यामुळे चलन फुगवटा व त्या अनुषंगाने येणारी भाववाढीची समस्या याला तोंड द्यावे लागत आहे. चलननिर्मितीच्या क्षमतेवर अंकुश ठेवण्यासंबंधीची त्यांची भूमिका भविष्याचा वेध घेणारी होती यात शंका नाही.

सार्वजनिक आय-व्यय

'अॅडमिनिस्ट्रेशन अँड फायनान्स ऑफ दि ईस्ट इंडिया कंपनी' व दि इव्होल्यूशन ऑफ प्रोव्हिन्शियल फायनान्स इन ब्रिटिश इंडिया' या दोन्ही प्रबंधात त्यांचे सार्वजनिक आय-व्यय विषयक विचार आढळतात. ईस्ट इंडिया कंपनीचे प्रशासन व वित्तव्यवस्था यामध्ये सन १७९२ ते १८५८ मध्ये कसे बदल झाले व ते भारतीयांना कसे अन्यायकारक ठरले याविषयी त्यांनी आपले विचार व्यक्त केले. ब्रिटिश शासन या ना त्या मार्गाने स्वतःचा फायदा करून घेत व त्याची झळ भारताला सोसावी लागे. जवळ-जवळ साठ वर्षांच्या कालखंडात भारतीय जनतेची प्रचंड आर्थिक पिळवणूक करण्यात आली. १८५८ मध्ये इंडिया कंपनी बरखास्त झाल्यानंतर कर्जाचा बोझा दरिद्री भारतावर टाकून अन्याय केला आहे तसेच महसूलाचा विनियोग भारताशी संबंधित नसलेल्या बाबींवरही करण्यात येत आहे हे त्यांनी दाखवून दिले. दुसऱ्या प्रबंधातून ब्रिटिश केंद्रसरकार आणि त्या काळची घटक राज्ये यांच्यातील आर्थिक संबंधाविषयीचे विचार व्यक्त होतात. १८३३ ते १९२१ या प्रदीर्घ कालखंडात हे आर्थिक संबंध कसे विकसित होत गेले याविषयी त्यांनी सविस्तर विवेचन केले आहे.

जल संपत्ती व विद्युत धोरण

देशाच्या आर्थिक विकासाला हातभार लावणारे महत्वाचे घटक या अनुषंगाने जल संपत्ती व विद्युत धोरण या विषयी डॉ. आंबेडकरांचे विचार अतिशय महत्वाचे आहे. त्यांनी जल संपत्तीचे नियोजन व विद्युत धोरण या संदर्भात महत्वाचे कार्यही केले आहे.

राष्ट्रीय दृष्टिकोनातून जल संपत्तीचे नियोजन करण्यासाठी १९४५ मध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सेंट्रल वाटर कमिशनची स्थापना केली. त्यांच्या मते, “आपल्या देशातील नैसर्गिक संपत्तीचे नियोजन करून त्या संपत्तीचा योग्य उपयोग केला तर देशाचा विकास होऊ शकतो”. मंत्री पदावर असतांना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांकडे वाटर रिसोर्सेस आणि इलेक्ट्रिक पावर या दोन कमिठ्यांचा अतिरिक्त भार होता. या कमिठ्यांचे डॉ. आंबेडकर प्रमुख होते.

विद्युत विकासाच्या कार्यात देखिल डॉ. आंबेडकरांनी केलेले कार्य महत्वाचे आहेत. विद्युत बाबत राष्ट्रीय धोरण डॉ. आंबेडकरांनी तयार केले होते. विद्युत शक्तीच्या संदर्भात धोरण ठरविण्यासाठी कमेटी सप्टेंबर १९४३ मध्ये नियुक्त करण्यात आली. यात विद्युत राष्ट्रीय मालकीची असावी, विद्युतीच्या विकासासाठी केंद्रीय संघटन निर्माण व्हावे असे महत्वाचे निर्णय विद्युत शक्तीच्या संदर्भात घेण्यात आले आणि ते राबविण्यात डॉ. आंबेडकरांची महत्वाची भूमिका होती.

श्रमविभागणी

हिंदू समाजव्यवस्थेतील चातुर्वर्ण्य पद्धती ही श्रम विभागणीच्या तत्त्वावर आधारलेली आहे. यावर टीका करताना त्यांनी ही श्रमविभागणी नसून श्रमिकांची विभागणी आहे व ती अमानवी आहे असे सांगितले. जगात इतरत्र कोठेही अशी श्रम विभागणी नाही. यामुळे भारताचा आर्थिक विकास व प्रगती खुंटली आहे. या व्यवस्थेने श्रमशक्ती व भांडवल यांची उपयुक्तता ज्या ठिकाणी जास्त आहे त्या ठिकाणी वापरले जात नाही हे स्पष्ट केले.

अस्पृश्यता-एक आर्थिक पिळवणूक

जातीव्यवस्था व अस्पृश्यता यासारख्या समस्यांचे विश्लेषण करणारे ते बहुदा पहिलेच विचारवंत असावेत. त्यांच्या मते, अस्पृश्यता ही केवळ धार्मिक रचनाच नसून गुलामगिरीपेक्षाही भयंकर आर्थिक रचना आहे. गुलामगिरीत गुलामाची किंमत कमी होऊ नये म्हणून मालक त्याला कपडे— लत्ते देतो, खाऊ—पिऊ घालतो पण अस्पृश्यता या रचनेत मालक कोणतीही जबाबदारी न स्विकारता या समाजाची आर्थिक पिळवणूक करतो. म्हणून त्यांचे स्पष्ट मत होते की, जोपर्यंत व्यावसायिक स्वरूपाचे परिवर्तन होणार नाही तो पर्यंत खालच्या वर्गामध्ये आर्थिक उत्थान होऊ शकत नाही. सामाजिक स्तरावरील अस्पृश्यता, जातीभेद या सारखे अभिशाप महात्मा गांधींच्या सहानुभूतीपूर्ण नीतीने दूर होऊ शकणार नाही तर त्यासाठी आंबेडकरांनी आर्थिक स्तरावर मूलभूत संस्थागत परिवर्तन आवश्यक मानले.

महिला विकास

डॉ. आंबेडकरांनी आर्थिक विकासामध्ये महिलांच्या योगदानाला महत्त्वपूर्ण मानले आहे. म्हणूनच त्यांनी संविधानाच्या माध्यमातून महिलांना स्वतंत्र अधिकारच मिळवून दिलेले आहेत. कारण स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्याय या जीवनमूल्यांवर आधारित नवीन समाजरचना निर्माण व्हावी अशी त्यांची अपेक्षा होती. त्यांचे असे मत होते की, देशातील सक्षम, बुद्धीमान, कौशल्यपूर्ण मानवसंपत्तीच्या निर्मितीत मातांचे योगदान महत्त्वपूर्ण आहे. त्यांचे स्पष्ट मत होते की, महिलांना आर्थिक स्वातंत्र्यापासून, आत्मनिर्णयाच्या अधिकारापासून वंचित ठेवले तर राष्ट्राच्या आर्थिक विकासाला मर्यादा पडतील म्हणून त्यांनी स्त्रियांसाठी आर्थिक अधिकार, आर्थिक संरक्षण व मजुरी संबंधी कायद्यात तरतूदी केल्या आहेत. सद्यःस्थितीतील महिलांना जे व्यावसायिक व आर्थिक स्वातंत्र्य मिळत आहे, त्याची सशक्त आधारशीलाच डॉ. आंबेडकरांनी ठेवली आहे. यावरून असे लक्षात येते की डॉ. आंबेडकर हे खऱ्या अर्थाने महिलांचे उद्धारक होते.

डॉ. आंबेडकरांचे अर्थशास्त्रीय लेखन

१. एम. ए. ची पदवी संपादन करण्यासाठी कोलंबिया विद्यापीठास सादर केलेला प्रबंध ‘अॅडमिनिस्ट्रेशन अॅन्ड फायनान्स ऑफ ईस्ट इंडिया कंपनी (१९१५).
२. जरनल ऑफ दी इंडियन इकॉनॉमिक सोसायटीमध्ये प्रकाशित लेख— स्मॉल होल्डींग्ज इन इंडिया अॅन्ड देअर रेडिमिज् (१९१८).
३. पीएच.डी. साठी सादर केलेला प्रबंध- ‘द इन्व्होल्यूशन ऑफ प्रोव्हिन्शियल फायनान्स इन ब्रिटिश इंडिया’ (१९२५).
४. डी. एस्सी. साठी सादर केलेला प्रबंध— ‘द प्रॉब्लेम ऑफ दी रूपी, इट्स ओरीजिन अॅन्ड इट्स सोल्यूशन’ (१९३२).
५. ‘बहिष्कृत भारत’ पत्रिकेतील अग्रलेख— ‘महार आणि त्यांचे वर्तन’ दि. २.१६, ३०.९.१९२७.
६. ‘बहिष्कृत भारत’ पत्रिकेतील अग्रलेख— ‘खोती उर्फ शेतकरी वर्गाची गुलामगिरी’ दि. ३.५.१९२९. नागपूर.

निष्कर्ष

डॉ. आंबेडकरांची दृष्टी अतिशय सूक्ष्म होती. त्यांचा अभ्यास सखोल होता. सखोल अभ्यासामुळेच ते जगाच्या आर्थिक परिवर्तनाशी अवगत होते. भारतीय समाजात असलेली गरीबी व विषमता दूर करण्यासाठी त्यांनी ठोस उपाय सांगितले. शेती संदर्भातील विशेषतः छोट्या धारणक्षेत्राच्या बाबतीत मांडलेले विचार आजच्या परिस्थितीत उपयुक्त ठरतात. त्यांनी व्यक्त केलेल्या विचारांच्या आधारे जर आपण धोरणे आखलीत तर निश्चितपणे ग्रामीण भागातील शोषितांना त्यांचा न्याय हक्क मिळेल. आजही भारताच्या राज्यघटनेत राज्य सरकार व केंद्रसरकार यांचे हितसंबंध ठरविण्यासाठी दर पाच वर्षांनी वित्त आयोग नेमावा लागतो. डॉ. आंबेडकरांचे या संदर्भातील विचार पायाभूत मानावे लागतील.

डॉ. आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांमध्ये स्वार्थाला कोणतेही स्थान नव्हते. त्यांच्या जीवनाचा उद्देशच कमजोर वर्गाचा उद्धार करणे हा होता. त्यांच्या मते, विकासाच्या नैतिकतेचा मापदंड सामाजिक न्याय आहे. जोपर्यंत देशामध्ये बहुसंख्यांक लोकांना रोजगार व रोटी मिळणार नाही तोपर्यंत सामाजिक न्याय हा केवळ देखावा आहे. डॉ. आंबेडकरांच्या संपूर्ण विचारांमध्ये मानवतावादी सूत्रच सर्वत्र आढळते. त्यांनी खऱ्या स्वरूपात मानवतावादाच्या उपलब्धीसाठी श्रमाचे महत्त्व स्वीकारले आहे. ते मानवतावादी भावनांच्याप्रती समर्पित असे क्रांतीकारी अर्थतज्ञ होते.

संदर्भ :

१. प्रा. डॉ. जे. एफ. पाटील, 'आर्थिक विचारांचा इतिहास' फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, जुलै २००९, पृ. क्र. २६०-२७१.
२. प्रा. रायखेलकर, डॉ. दामाजी, 'आर्थिक विचारांचा इतिहास' विद्या बुक्स पब्लिशर, औरंगपुरा, औरंगाबाद, जून २०११, पृ. क्र. ३०५-३११.
३. डॉ. वा. भा. पाटील, 'भारतीय राजकीय विचारवंत', श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर १९९८, पृ. क्र. १९६-१९७.
४. डॉ. जाधव नरेंद्र, डॉ. आंबेडकरांचे अर्थशास्त्रीय लेखन, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर गौरव ग्रंथ, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई, पृ. क्र. ३६१-३७६.
५. प्रा. टी. एन. गवळी, संपादक, बाबासाहेब आंबेडकर गौरव ग्रंथ, प्रकाशक म.रा. मुंबई २०११.
६. सुर्या, डॉ. अनिल, 'प्राचीन-अर्वाचिन भारतीय स्त्री आणि हिंदू कोड बिल', सुगावा प्रकाशन, पुणे २०१०.